

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΤΣΙΝΟΡΕΜΑ

ΡΟΖΑ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ: ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ, ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ

Στην ιστορία του σοσιαλιστικού κινήματος το όνομα της Ρόζας Λούξεμπουργκ έχει συνδεθεί μ'ένα σκληρό κι ανυποχώρητο αγώνα εναντίον της αναθεώρησης του μαρξισμού που επιχείρησε ο Έντουαρντ Μπερνστάιν και που έμελλε να γίνει η κυρίαρχη τάση της Γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας κι αργότερα, ιδίως μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, η επίσημη θεωρητική και πολιτική γραμμή όλων των Ευρωπαϊκών σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Αφορούσε το ζήτημα της προοδευτικής βελτιωτικής κοινοβουλευτικής μετεξέλιξης του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό. Από το άλλο μέρος το όνομα της έχει συνδεθεί με την πρώτη μαρξιστική κριτική απέναντι στους ηγέτες της Οκτωβριανής επανάστασης από τη σκοπιά της δημοκρατίας.

Η Λούξεμπουργκ αρνήθηκε μ'όλες τις δυνάμεις της τη δυνατότητα μακρόχρονης σταδιακής βελτίωσης των συνθηκών ζωής εντός του πλαισίου του καπιταλιστικού κράτους. Έτσι πάνω στο θέμα που δίχασε τη σοσιαλιστική παράδοση ήδη από την αρχή της, το ζήτημα της επανάστασης, τάχθηκε με το μέρος του επαναστατικού μαρξισμού, τονίζοντας την αναγκαιότητα της επαναστατικής ρήξης και την ύπαρξη ποιοτικής τομής και θεσμικής ασυνέχειας μεταξύ καπιταλιστικής και σοσιαλιστικής κοινωνίας.

Πάνω σ' αυτό το θέμα πρωτοστάτησε στο θεωρητικό και πολιτικό αγώνα εναντίον του Μπερνστάιν και αργότερα του ίδιου του «κεντριστή» Κάουτσκι. Ταυτόχρονα όμως ήταν η πρώτη που, από τη σκοπιά του επαναστατικού μαρξισμού, έθεσε θέμα σχέσης δημοκρατίας και προλεταριακής εξουσίας θεωρώντας τη δημοκρατική πολιτική εξουσία ως όρο *sine qua non* της σοσιαλιστικής επανάστασης. Αναγνωρίζοντας ότι μόνο η συνειδητή δράση της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού μπορεί να κάνει δυνατή τη σοσιαλιστική επανάσταση προέβαλε την κατοχύρωση των δημοκρατικών ελευθεριών ως κλειδί για τη σοσιαλιστική στρατηγική.

Έτσι αφενός κατακεραύνωνε τη σύζευξη καπιταλισμού και δημοκρατίας και το συνακόλουθο αμάρτημα της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας

να περιορίζει τη δημοκρατία στα όρια του αστικού πλαισίου, και αφετέρου προειδοποιούσε ότι ο σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία δεν είναι εφικτός. Γιατί ο σοσιαλισμός και η δικτατορία του προλεταριάτου που οδηγεί σ' αυτόν έγκεινται ακριβώς στον τρόπο άσκησης της δημοκρατίας, στην όσο το δυνατόν πλατύτερη συμμετοχή των μαζών στην (αυτο)διαχείριση των υποθέσεών τους κάτω από συνθήκες απεριόριστης πολιτικής ελευθερίας. Όπως δείχνει η πολεμική της απέναντι στον Μπερνστάϊν κι αργότερα στον Κάουτσκι, η εκ μέρους της υπεράσπιση της δημοκρατίας δεν ήταν μια ρεφορμιστική υπεράσπιση του κοινοβουλευτισμού και των αστικών θεσμών. Από το άλλο μέρος όμως, όπως δείχνει η κριτική της απέναντι στο Λένιν και στον Τρότσκι, η εκ μέρους της υπεράσπιση της επαναστατικής δράσης όχι μόνο δεν σήμαινε κατάργηση των δημοκρατικών εγγυήσεων αλλά ήταν η πρώτη που προειδοποιούσε ότι η σοσιαλιστική επανάσταση καθιστά αναγκαία την πολιτική κατοχύρωσή τους.

Η διπλή αυτή αιχμή της σκέψης της Λουξμπουργκ έγινε αντικείμενο παρεξγήσεων, παραποιήσεων και συγκρουσμένων αποτιμήσεων. Ίσως καμία άλλη φυσιογνωμία του σοσιαλιστικού κινήματος δεν έχει υποστεί τόσο διϊστάμενες και αντιφατικές ερμηνείες¹. Το 1923 κατηγορείται από τους ηγέτες του Γερμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος (KPD), Ruth Fischer και Arkadi Maslow, για «δεξιές αποκλίσεις» και «λάθη» που θεωρήθηκαν ως η κύρια πηγή των ελαττωμάτων του Γερμανικού κομμουνισμού. Μετά το συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς το 1925 κατηγορείται για αριστερισμό, ενώ την περίοδο 1928-35 κρίνεται ότι «μόνο τυπικά διέφερε από τους σοσιαλ-φασίστες θεωρητικούς». Όταν ο Στάλιν ξανάγραψε την ιστορία, η Λουξμπουργκ έγινε υπεύθυνη για όλων των ειδών τα θεωρητικά και πολιτικά αμαρτήματα, συμπεριλαμβανόμενης της θεωρίας της διαρκούς επανάστασης, την οποία κατά Στάλιν υιοθέτησε αργότερα ο Τρότσκι. Οι παραβιάσεις του Στάλιν έκαναν τον Τρότσκι να απαντήσει με το οξύ άρθρο «Κάτω τα χέρια από τη Ρόζα Λουξμπουργκ» (1932).

Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις από το άλλο μέρος όπου η Λουξμπουργκ χρησιμοποιήθηκε ως αιχμή του δόρατος στον αγώνα κατά του λενινισμού οπότε και επαινέθηκε για μια, φιλελεύθερης χροιάς, αφοσίωση στη δημοκρατία *tout court*. Η περίπτωση του Bertram D. Wolfe, που έχει εκδόσει στα αγγλικά το φυλλάδιό της «Η Ρωσική Επανάσταση» και το άρθρο της «Οργανωτικά Ζητήματα της Ρωσικής Σοσιαλδημοκρατίας» —το τελευταίο με τον αποκαλυπτικό τίτλο «Μαρξισμός ή Λενινισμός;»—

1. Για μια περιεκτική σύνοψη βλ. την Εισαγωγή της Mary-Alice Waters στο βιβλίο που έχει εκδόσει, *Rosa Luxemburg Speaks*, New York, Pathfinder Press, 1970, ιδίως σ.σ. 7-17. Επίσης, μεταξύ άλλων, τη δίτομη βιβλιογραφία του J. P. Nettl, *Rosa Luxemburg*, London, Oxford University Press, 1966, τομ. 2, κεφ. XVIII.

είναι από τις χαρακτηριστικότερες¹. Ταυτόχρονα δεν έλειψαν ερμηνείες που αποδίδουν στη Λούξεμπουργκ μια, ουτοπιστικής κι ελευθεριάζουσας προέλευσης, αφοσίωση στη δημοκρατία σε συνδυασμό με την υποτιθέμενη θεωρία της περί «αυθορμητισμού»². Είναι καιρός για μια επαναπροσέγγιση της Λούξεμπουργκ σήμερα που, επτά δεκαετίες μετά την Οκτωβριανή επανάσταση, σε τίποτε ίσως δεν δοκιμάζεται περισσότερο η μαρξιστική θεωρία και πρακτική απ' ό,τι στο θέμα των πολιτικών ελευθεριών και της δημοκρατικής εξουσίας.

I. Η Σχέση της Λούξεμπουργκ με τον Κοινοβουλευτισμό

Κατά τη διάρκεια των ετών 1897-98 ο Μπερνστάϊν δημοσίευσε μια σειρά από άρθρα στη *Neue Zeit*, θεωρητικό όργανο του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (SPD), όπου επιχειρώντας μια αναθεώρηση του Μάρξ πάνω σε ζητήματα όπως η φύση των καπιταλιστικών αντιθέσεων και η θεωρία της ταξικής πάλης, υποστήριξε ότι ο σοσιαλισμός μπορεί να επιτευχθεί μέσω σταδιακών μεταρρυθμίσεων του καπιταλιστικού συστήματος με συνεχώς αυξανόμενη διεύρυνση της πολιτικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Η Λούξεμπουργκ ξεκίνησε τη θεωρητική μάχη εναντίον του με δύο άρθρα, το Σεπτέμβριο του 1898 και τον Απρίλιο του 1898, τα οποία εκδόθηκαν μαζί το 1899 με τον τίτλο *Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση* (δεύτερη έκδοση 1908). Επέκρινε τον Μπερνστάϊν σε μια σειρά από θέματα που αφορούσαν τόσο τη φύση των αντιφάσεων του καπιταλισμού και την εξελικτική ανάπτυξη του σοσιαλισμού μέσω αυτών, όσο και το θέμα της σχέσης των δια του κοινοβουλίου μεταρρυθμίσεων και του επαναστατικού στόχου, του σοσιαλισμού.

Η αιχμή της διαμάχης ίσως φωτίζεται καλύτερα αν ανατρέξει κανείς στο πρόγραμμα της Γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας (Ερφούρτη 1891), το οποίο έκανε διάκριση ανάμεσα στο ονομαζόμενο μάξιμουμ πρόγραμμα—που εξέφραζε τον τελικό σοσιαλιστικό στόχο—και το μίνιμουμ πρόγραμμα που αφορούσε την κατοχύρωση και διεύρυνση των δημοκρατικών δικαιωμάτων καθώς και την καλύτερευση των υλικών συνθηκών ζωής και εργασίας. Η Λούξεμπουργκ υποστήριξε ότι η μάχη για δημοκρατικές ελευθερίες και συνδικαλιστικά δικαιώματα, για μίνιμουμ αιτήματα, πρέπει να αντιμετωπισθεί ως αδιάσπαστα συνεδεμένη με τον αγώνα για το σο-

1. Βλ. την εισαγωγή του στο B.D. Wolfe (εκδ.), *R. Luxemburg. The Russian Revolution, and Leninism or Marxism?*, Ann Arbor, University of Michigan Press 1961.

2. Βλ. π.χ. George Lichtheim, *The Concept of Ideology and Other Essays*, New York, 1967, σσ. 193-203.

σιαλισμό και όχι ως υποκατάστατο αυτού του αγώνα. Οι συνδικαλιστικοί και κοινοβουλευτικοί αγώνες δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τη στρατηγική του αγώνα για το σοσιαλισμό. Ούτε μπορεί ο καπιταλισμός να μετεξελιχθεί σε σοσιαλισμό μέσα απ' αυτούς τους αγώνες και μόνον. Γιατί οι μεν συνδικαλιστικοί αγώνες αποτελούν εξ' ορισμού αμυντικούς αγώνες μέσα από τους οποίους η εργατική τάξη διεκδικεί καλύτερους μισθούς και συνθήκες εργασίας. Οι δε κοινοβουλευτικοί αγώνες, και οποιαδήποτε κοινοβουλευτική πλειοψηφία προκύψει απ' αυτούς, λαμβάνουν χώρα εντός του καπιταλιστικού πλαισίου και επομένως η ανατροπή του τελευταίου δεν μπορεί να γίνει μέσα απ' αυτούς. Η αυξανόμενη επιρροή των ρεφορμιστικών ιδεών του Μπερυστάϊν μέσα στο SPD ωθεί τη Λούξεμπουργκ να ανοίξει οξύ και μακροχρόνιο μέτωπο κατά της ηγεσίας του, τόσο της «δεξιάς» (Μπερυστάϊν) όσο και της «κεντρώας» (Κάουτσκι) τάσης της. Σε αλληπαλλήλες περιπτώσεις τους κατηγορήσε για «κοινοβουλευτικό κρετινισμό»¹, δηλαδή ως θύματα της απατηλής άποψης ότι το κοινοβούλιο σε τελική ανάλυση ελέγχει τους μοχλούς της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας και ως εκ τούτου οι κοινοβουλευτικοί αγώνες είναι το κύριο μέσο πάλης κατά του καπιταλισμού.

Η πεποίθησή της ότι ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να προκύψει από απλή κοινοβουλευτική πλειοψηφία την έκανε να στιγματίσει τη συμμετοχή των Γάλλων σοσιαλιστών του Ζωρές σε αστική κυβέρνηση (η πρώτη στην ιστορία του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος), κατηγορώντας την τακτική αυτή ως υπεύθυνη για τη «διάλυση του εργατικού κινήματος, τη σύγχυση ιδεών, και απο-ηθικοποίηση των αντιπροσώπων του κόμματος»². Η συμμετοχή τους τους χρέωσε με μια πολιτική που απογοήτευσε τους Γάλλους εργάτες και που είχε την επιπρόσθετη συνέπεια «ένας μεγάλος αριθμός Γάλλων εργατών να μην θέλει πια να ξέρει τίποτα όχι μόνο για την πολιτική του Ζωρές αλλά επίσης για το κοινοβούλιο και την πολιτική γενικά»³. Το μήνυμα που έστειλε ήταν δραματικά προφητικό. Πάνω από ογδόντα χρόνια μετά την παρέμβαση αυτή της Λούξεμπουργκ αποτελεί καθολική διαπίστωση ότι σε καμιά από τις χώρες, όπου τα σοσιαλιστικά κόμματα έφθασαν με κοινοβουλευτική πλειοψηφία στην εξουσία δεν έχει υπάρξει μετασχηματισμός του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό. Κι εκεί όπου σοσιαλιστικά (αλλά και κομμουνιστικά) κόμματα εισήλθαν σε κυβερνήσεις συνεργασίας με δυναμικά τμήματα αστικών δυνάμεων, αυτό περισσότερο βο-

1. Βλ. π.χ. «Social Democracy and Parliamentarianism» (1904) στο Robert Looker (εκδοτ.), *Rosa Luxemburg: Selected Political Writings*, New York, Grove Press, 1974, σ. 107.

2. «Social Democracy and Parliamentarianism», στο Looker, *όπ.π.*, σ. 112.

3. *όπ.π.*, σ. 113.

ήθησε τον καπιταλισμό να αντιμετωπίσει τις εκάστοτε δομικές του κρίσεις, μέσω μεταρρυθμιστικών μέτρων, παρά υπονόμωσε τη δομή του ή έφερε πλησιέστερα το σοσιαλισμό.

Όμως το μήνυμα που έβγαίνει από τα κριτικά πυρά της Λούξεμπουργκ δεν ήταν αποχή από τον κοινοβουλευτισμό. Δεν υποτιμούσε τη σημασία των πολιτικών αγώνων εντός του ισχύοντος συστήματος για την επίτευξη δημοκρατικών στόχων και πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών τέτοιων που καθιστούν δυνατή την ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης και την οργάνωση του προλεταριάτου. Δεν υποτιμούσε τη σημασία του κοινοβουλίου ως πεδίου παρέμβασης και διεκδίκησης¹. Ούτε παρέλειπε να τονίζει τη σημασία των δημοκρατικών κατακτήσεων. Ήδη από την εποχή του *Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση* γράφει: «Η δημοκρατία είναι απαραίτητη όχι γιατί καθιστά περιττή την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο, αλλά γιατί αντίθετα την καθιστά αναγκαία και μοναδικά πραγματοποιήσιμη»². Η δημοκρατία είναι απαραίτητη για το εργατικό κίνημα γιατί αφενός μέσα από τη δημοκρατία και την πάλη γι' αυτήν αποκτά συνείδηση των συμφερόντων του και της αποστολής του και αφετέρου γιατί δημιουργεί τις πολιτικές εκείνες μορφές που θα χρησιμεύσουν ως σπέρματα για την κοινωνική ανατροπή. Ο κίνδυνος εναντίον του οποίου προειδοποιούσε ήταν να εκληφθεί η πάλη για δημοκρατικές ελευθερίες και πολιτικά δικαιώματα ως υποκατάστατο της πάλης για το σοσιαλισμό· και οι κοινοβουλευτικοί αγώνες ως υποκατάστατο της πάλης για την κατάκτηση της εξουσίας από το προλεταριάτο. Στο σημείο αυτό ήταν που τονίζει τον αναντικατάστατο ρόλο της «άμεσης δράσης των προλεταριακών μαζών» ως όρο *sine qua non* για την κοινωνική χειραφέτηση. Ο πραγματικός τρόπος για το διεθνές εργατικό κίνημα, έγραφε, «δεν είναι να αποκορύφει και να εγκαταλείψει την προλεταριακή ταξική πάλη, αλλά ακριβώς το αντίθετο: να τονίσει εμφατικά και να αναπτύξει αυτήν την πάλη και εντός και εκτός του κοινοβουλίου. Αυτό περιλαμβάνει το δυνάμωμα της εξω-κοινοβουλευτικής πάλης του προλεταριάτου καθώς επίσης και συγκεκριμένη οργάνωση της κοινοβουλευτικής δράσης των αντιπροσώπων μας»³.

Αξιίζει εδώ να μνημονευθεί μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ερμηνευτική παρατήρηση του Norman Geras. Στη μονογραφία του *The Legacy of Rosa Luxemburg*⁴, διαπιστώνει ότι, μολονότι η Λούξεμπουργκ έθεσε ή-

1. *ό.π.*, σσ. 113-6.

2. *Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση*, ελλ. μτφ., Αθήνα, «Αναγνωστίδης» σ. 97.

3. «Social Democracy and Parliamentarism», *ό.π.*, σ. 113, υπογράμμιση δική μου.

4. London, Verso, 1976. Είναι η καλύτερη που έχει υπάρξει στην αγγλική βιβλιογραφία. Το ενδιαφέρον της μεταξύ άλλων βρίσκεται στην προσπάθεια του Geras να ανα-

δη από την εποχή της διαμάχης της με τον Μπερυστάιν το στρατηγικό πρόβλημα ότι η κοινοβουλευτική και συνδικαλιστική τακτική από μόνες τους δεν μπορούν να πραγματοποιήσουν τη δικτατορία του προλεταριάτου, εν τούτοις δεν είχε μέχρι το 1905 να προτείνει καμιά συγκεκριμένη εναλλακτική στρατηγική πέρα από τη γενική δικηκρήξη της ότι το πρόβλημα της κατάληψης της εξουσίας πρέπει να τεθεί με διαφορετικούς όρους. Ο Geras θεωρεί ότι η Ρωσική Επανάσταση του 1905, και η δράση των Ρωσικών μαζών σ' αυτή, ήταν αυτό που οδήγησε την Λούξεμπουργκ στην αποκραυστάλλωση της στρατηγικής έννοιας της μαζικής απεργίας ως γέφυρας ανάμεσα στο μίνιμουμ και το μάξιμουμ, ανάμεσα στις κοινοβουλευτικές μεταρρυθμίσεις και στο σοσιαλισμό. Όπως γράφει η ίδια στο «Μαζική Απεργία, Κόμμα, Συνδικάτα» (1906), έργο που έγραψε προκειμένου να ερμηνεύσει τα επαναστατικά γεγονότα της Ρωσίας στους Γερμανούς εργάτες, η μαζική απεργία είναι «η μέθοδος κίνησης των προλεταριακών μαζών, η θαυμαστή μορφή του προλεταριακού αγώνα στην επανάσταση»¹. Έτσι, ενώ ήδη πριν την αλλαγή του αιώνα διεμήνυε ότι ο μετασχηματισμός του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό δεν μπορεί να γίνει μέσω του «αστικού κοινοβουλευτισμού» αλλά απαιτεί μια νέου τύπου πολιτική εξουσία, μετά το 1905 με την έννοια της μαζικής απεργίας δείχνει τις μορφές που θα παίρνει αυτή η εξουσία:

«Από τη στιγμή που αρχίσει η περίοδος των επαναστατικών αγώνων, δηλαδή από τη στιγμή που οι μάζες εμφανισθούν στο σκηνικό της σύγκρουσης ...η έμμεση κοινοβουλευτική μορφή του πολιτικού αγώνα σταματά»².

Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις της ο Geras διαπιστώνει ότι η Λούξεμπουργκ διείδε μέσα στην έννοια της μαζικής απεργίας τις μορφές της προλεταριακής εξουσίας που χρειάζονταν για την αποτίναξη του καπιταλισμού. Και συνεχίζει χαρακτηριστικά:

«Μπορεί κανείς να πει ότι η έννοια της μαζικής απεργίας είναι το Κράτος και Επανάσταση της Ρόζας Λούξεμπουργκ: είναι η δυαδική

δείξει την ενότητα και συνέχεια της σκέψης της Λ. σε μια σειρά από θέματα όπως αυτό της συνέπειας του συνθήματός της «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα» με τη θεωρία της για την νίκη του σοσιαλισμού (βλ. κεφ. 1, ιδίως σ. 27-42). Σ' αυτό διαφωνεί με την εξίσου σημαντική μελέτη του Michael Löwy («La signification méthodologique du mot d'ordre 'socialisme ou barbarie'», στο *Dialectique et Révolution*, Paris, 1973, σ.σ. 113-25), ο οποίος διαπιστώνει την ύπαρξη τομής στη θεωρητική προβληματική της Λ. πριν και μετά το 1915. Βλ., για την απάντηση του Löwy, τη βιβλιοκρισία του στο βιβλίο του Geras «Rosa Luxemburg: a new evaluation», *New Left Review*, 101-2 (Febr.-April 1977), σσ. 136-142.

1. στο Mary-Alice Waters, *όπ. π.*, σ. 182.

2. *όπ. π.*, σ. 208.

εξουσία *avant la lettre*. Φυσικά, σε σχέση με το 1917 και το πραγματικό Κράτος και Επανάσταση αποτελεί μόνο εμβρυακή μορφή — το επαναλαμβάνουμε για να αποφύγουμε κάθε παρεξήγηση»¹.

Η θέση αυτή του Geras αναδεικνύει το γεγονός ότι η Λούξεμπουργκ ήταν η πρώτη που έβγαλε τα συμπεράσματα από τη Ρωσική Επανάσταση του 1905 για τις δυτικές ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες και η πρώτη που πολύ πριν το 1917, συνέλαβε έστω και σπερματικά το χαρακτήρα της προλεταριακής εξουσίας.

Η προσέγγιση της όμως απέναντι στον κοινοβουλευτισμό δεν ήταν χωρίς αδυναμίες. Συγκεκριμένα, ενώ ορθά αποκαλύπτει το αυθαίρετο της αμοιβαίας συνάρτησης δημοκρατίας και σοσιαλισμού υποστηρίζοντας ότι «μεταξύ της καπιταλιστικής εξέλιξης και της δημοκρατίας δεν υπάρχει καμιά απόλυτη συνάρτηση»², εν τούτοις εσφαλμένα έφτανε στο άλλο άκρο συμπεραίνοντας ότι «οι δημοκρατικοί θεσμοί εξάντλησαν πια εν πολλοίς το ρόλο τους από την άποψη της αστικής εξέλιξης»³. Σ' αυτήν της τη θέση υπάρχει μια ενορατική αλήθεια. Η Λούξεμπουργκ συνέλαβε ότι η Ευρώπη έφτανε σε μια ιστορική καμπή όπου η εποχή της ειρηνικής ανάπτυξης του καπιταλισμού άρχιζε να υποχωρεί και μια περίοδος οικονομικής κρίσης και βίαιων συγκρούσεων άρχιζε να διαφαίνεται. Σ' αυτήν την περίοδο, αντελήφθηκε ότι η αστική τάξη δεν θα διστάσει να καταστείλει τις δημοκρατικές ελευθερίες προ της απειλής της οικονομικής και πολιτικής της κυριαρχίας. Όμως το σφάλμα ήταν ότι συνεπέρανε απ' αυτό μια καθολική πρόταση. Θεώρησε ότι η αστική τάξη ιστορικά χρειάστηκε τις δημοκρατία στην πάλη της ενάντια στη φεουδαρχία: «Η μπουρζουαζία χρειάστηκε την καθολική ψήφο για να οδηγήσει το 'λαό' στην μάχη κατά της φεουδαρχίας. Και η φεουδαρχία τη χρειάστηκε για να κινητοποιήσει την ύπαιθρο κατά της βιομηχανικής πόλης»⁴. Όμως εκείνο που παραβλέπει αυτή η θέση είναι το ρόλο της δημοκρατίας όχι ως πεδίου σύγκρουσης μεταξύ συμφερόντων μέσα στο συνασπισμό των κυρίαρχων τάξεων αλλά ανάμεσα σ' αυτόν και τις υποτελείς τάξεις. Στους δύο τελευταίους αιώνες η ιστορία της δημοκρατίας είναι ιστορία λαϊκών αγώνων, ποικίλης μορφής και έντασης, οι οποίοι έχουν επιβάλλει παραχωρήσεις εκ μέρους των κυρίαρχων τάξεων προς τις υποτελείς. Η δημοκρατία αναδεικνύεται ως πεδίο συγκρούσεων και συμβιβασμών μεταξύ των κυρίαρχων και των δυναστευομένων τάξεων που εγγράφει και τις κατακτήσεις που πέτυχαν οι τε-

1. Geras, *όπ.π.*, σ. 123.

2. *Μεταρρύθμιση ή Επανάσταση*, σ. 85.

3. *όπ. π.*, σ. 86.

4. «Social Democracy and Parliamentarism», *όπ.π.*, σ. 110.

λευταίες μετά από συνεχείς αγώνες εναντίον διαφόρων μορφών αποκλεισμού (τάξης, φύλου, φυλής, ιδεών...). Βεβαίως, όμως, είναι εξίσου αλήθεια ότι αυτές οι συγκρούσεις και οι συνδιαλλαγές ήταν πάντα «φορτισμένες» και εκ των προτέρων «χρωματισμένες», δεδομένου ότι οι μάζες δεν συμμετείχαν με τους δικούς τους όρους σ' αυτές. Έτσι, ενώ με τους αγώνες τους έχουν κερδίσει παραχωρήσεις προς όφελός τους, αυτό δεν έχει διαταράξει το ηγετικό πλαίσιο, ούτε τους κυρίαρχους συσχετισμούς μέσα σ' αυτό —και όπου παρουσιάστηκε υπαρκτή απειλή οι κυρίαρχες τάξεις δεν δίστασαν να καταργήσουν τη δημοκρατία και να αποσύρουν την αφοσίωσή τους σ' αυτή (με καθεστώτα έκτακτης ανάγκης, δικτατορίες κλπ.).

Με δύο λόγια, ενώ η Λούξεμπουργκ δικαίως αντέδρασε στον κοινοβουλευτικό μεταρρυθμιστικό εξελικτισμό, εσφαλμένα υποτίμησε την ανθεκτικότητα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας ως μορφής καπιταλιστικής εξουσίας¹. Υποτίμησε την αφοσίωση των κυρίαρχων τάξεων σ' αυτήν, στο βαθμό που οι παραχωρήσεις τους στο δημοκρατικό πεδίο λειτουργούν ως μηχανισμοί απόσπασης συνάνεσης και ενσωμάτωσης των μαζών. Υποτίμησε, μ' άλλα λόγια, αυτό που ο Πουλαντζάς θα ονόμαζε *σχεσιακό χαρακτήρα της δημοκρατίας ως πεδίου (άνισης) αλληλεπίδρασης δυνάμεων και αντιστάσεων*, ως πεδίου ταξικών συσχετισμών που αποτελεί ταυτόχρονα στρατηγική επιδίωξη και των κυρίαρχων και των υποτελών τάξεων— μια έννοια όμως που χρειάστηκε να προηγηθεί η παρέμβαση του Γκράμσι και η ανάπτυξη της έννοιας της ηγεμονίας προκειμένου να διαμορφωθεί.

II. «Δημοκρατία» και «Δικτατορία».

Οι θέσεις της Λούξεμπουργκ για τη Ρωσική Επανάσταση.

Η Λούξεμπουργκ ουδέποτε είδε την κοινοβουλευτική δημοκρατία ως υποκατάστατο της επανάστασης. Εκτιμούσε αντίθετα ότι ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να εισαχθεί με «απλή αλλαγή της κυβέρνησης» αλλά με την ανάπτυξη μορφών αγώνα που θα οδηγήσουν πέρα από την ικανοποίηση άμεσων αιτημάτων στην κατάληψη της εξουσίας από το προλεταριάτο. Κι όπως την απασχόλησαν οι μορφές πάλης της εργατικής τάξης μέσα στον καπιταλισμό, άλλο τόσο την απασχόλησαν οι μορφές προλεταριακής εξουσίας εκεί όπου η πρώτη επανάσταση με στόχο το σοσιαλισμό πήρε σάρκα και οστά: στην υπανάπτυκτη Ρωσία του 1917.

1. Η θέση της αυτή δεν είναι άσχετη με τη θεωρία της για την καταστροφική κρίση του καπιταλισμού: Οι αιτίες της παρακμής του κοινοβουλευτισμού, διαπιστώνει, «πηγάζουν από τη λογική της καπιταλιστικής ανάπτυξης» («Social Democracy and Parliamentarianism», *όπ. π.*, σ. 111.

Τάσσεται ανεπιφύλακτα με το μέρος του Λένιν όσον αφορά το χαρακτήρα της επανάστασης. Η επανάσταση είναι προλεταριακή, γιατί για πρώτη φορά στην ιστορία κάνει ως τελικό στόχο του σοσιαλισμού άμεσο πρόγραμμα της τρέχουσας πολιτικής. Σ' αυτή της την εκτίμηση έρχεται αντιμέτωπη με την ηγεσία του SPD και ειδικά τον Κάουτσκι, ο οποίος υποστήριζε το ανώριμο της Ρωσίας για την προλεταριακή επανάσταση και διεκδικούσε ότι η επανάσταση του '17, έχοντας κυρίως αγροτική βάση, δεν μπορούσε παρά να είναι αστική—δικιπίστωση που απέρρεε από τη θέση του ότι το προλεταριάτο δεν μπορεί να πάρει την εξουσία παρά όταν είναι πλειοψηφία του πληθυσμού και σεβαστεί τη δημοκρατική νομιμότητα και την καθολική ψήφο. Η Λούξεμπουργκ αντιτάσσει τελειώνοντας το πρώτο κεφάλαιο του φυλλαδίου της για τη *Ρωσική Επανάσταση*, γραμμένο μέσα στη φυλακή το φθινόπωρο του 1918, ότι «η πραγματική διαλεκτική των επαναστάσεων» είναι «όχι μέσω μιας πλειοψηφίας στην επαναστατική τακτική, αλλά μέσω της επαναστατικής τακτικής στην πλειοψηφία».

Επίσης βρίσκεται στο πλευρό του Λένιν όσον αφορά το θέμα της ευθύνης του διεθνούς προλεταριάτου. Η Ρωσική επανάσταση δεν θα μπορέσει να νικήσει τις αντεπαναστατικές δυνάμεις και να πραγματοποιήσει το σοσιαλισμό χωρίς τη βοήθεια των εργατικών μαζών της Δυτικής Ευρώπης και ειδικά της Γερμανίας. Κοντολογίς, χαιρετίζει την Οκτωβριανή επανάσταση και υπερασπίζεται την κατεύθυνση που πήραν οι Μπολσεβίκοι σ' αυτή ως «σωτηρία της τιμής του διεθνούς σοσιαλισμού».

Ακριβώς εξαιτίας της ανεπιφύλακτης συμπαράστασής της, εξαπολύει ταυτόχρονα κριτικά πυρά στον Λένιν και τον Τρότσκι εκεί όπως εκτιμούσε ότι η πολιτική τους υπονόμει το μέλλον της επανάστασης και του σοσιαλισμού. Ανχιμφισβήτητα έβλεπε ότι η σοσιαλιστική επανάσταση δεν είναι απλώς μεταφορά εξουσίας από μια τάξη σε μια άλλη, αλλά είναι ταυτόχρονα και μετασχηματισμός της εξουσίας, θεσμική μετάβχιση από έναν τύπο εξουσίας σ' έναν άλλο. Κι ο νέος τύπος εξουσίας που θά προκύψει, η δικτατορία του προλεταριάτου με στόχο το σοσιαλισμό, πρέπει να δημιουργεί για τις μάζες τις πιο πλατειές και ουσιαστικές μορφές δημοκρατίας που έχουν υπάρξει. Γιατί η επανάσταση ως πράξη (αυτο)χειραφέτησης των μαζών ακυρώνεται εκεί όπου τα κέντρα εξουσίας ξεφεύγουν από τον έλεγχο των μαζών. Από αυτή την αφετηρία ορμώμενη έστειλε στον Λένιν και στον Τρότσκι οξύτατες προειδοποιήσεις που αφορούσαν τον εκ μέρους τους χειρισμό της δημοκρατίας και των πολιτικών ελευθεριών.

Τους κατηγορεί ότι κάνουν το ίδιο λάθος με τον Κάουτσκι όταν αντιπραθέτουν τη «δημοκρατία» στη «δικτατορία». Κι ενώ ο Κάουτσκι αποφασίζει υπέρ της «δημοκρατίας» με την αστική έννοια, ακριβώς γιατί την αντιπαραβάλλει προς την επανάσταση, ο Λένιν και ο Τρότσκι αποφασίζουν

υπέρ της δικτατορίας για τον ίδιο λόγο, και ως εκ τούτου αποφασίζουν «υπέρ της δικτατορίας μιας φούχτας προσώπων, δηλαδή υπέρ της δικτατορίας με βάση το αστικό πρότυπο»¹. Κοινό σφάλμα και των τριών ο περιορισμός της δημοκρατίας μέσα στα όρια της αστικής τάξης. «Ναι, δικτατορία!», διαμαρτύρεται η Λούξεμπουργκ. «Αλλά αυτή η δικτατορία συνίσταται στον τρόπο εφαρμογής της δημοκρατίας, όχι στην κατάργησή της».

Ο σοσιαλισμός από την ίδια του τη φύση προϋποθέτει τον έλεγχο των μαζών πάνω σε ολόκληρη την κοινωνική διαδικασία. Προϋποθέτει την άμεση παρέμβαση και ενεργητική συμμετοχή τους στη διαχείριση των υποθέσεών τους. Ο σοσιαλισμός μπορεί να είναι μόνο ιστορικό προϊόν που θα γεννηθεί μέσα από τις δικές του εμπειρίες, «στην ίδια τη διαδικασία της πραγματοποίησής του». Δεν μπορεί να εισαχθεί με διατάγματα, ούτε με υπουργικές αποφάσεις. Ο σοσιαλισμός θα κερδηθεί από τις μάζες μέσα από επίμονους και δύσκολους αγώνες, μέσα από νίκες και ήττες, αυτοσχεδιασμούς και λάθη, αλλά και μέσα από νέες πολιτικές και θεωρητικές κατακτήσεις. Με δύο λόγια, ο σοσιαλισμός, ισχυρίζεται η Λούξεμπουργκ, πρέπει να κατακτηθεί πολιτικά από τη συνειδητή δράση της μεγαλύτερης δυνατής πλειοψηφίας των μαζών. Γι' αυτό και στιγματίζει δριμύτατα τα αυταρχικά μέτρα που εισήγαγαν οι Μπολσεβίκοι, τα οποία περιόριζαν την ελεύθερη έκφραση και την πολιτική δραστηριότητα των μαζών: ελευθερία του τύπου, δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, ελευθερία έκφρασης γι' αυτούς που σιέπτονται διαφορετικά κι όχι μόνο για τα μέλη ενός κόμματος. Γιατί,

«χωρίς την απεριόριστη ελευθερία του τύπου,
χωρίς το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι και
του συνέρχεσθαι ελεύθερα είναι αδύνατο
να εννοηθεί η κυριαρχία των μεγάλων
λαϊκών μαζών»².

«Η ελευθερία μόνον για τους οπαδούς της κυβέρνησης και για μόνα τα μέλη ενός κόμματος—όσο πολυάριθμα κι αν είναι αυτά—δεν είναι ελευθερία. Η ελευθερία νοείται πάντα ελευθερία για κείνον που σκέφτεται διαφορετικά...γιατί η ελευθερία χάνει την αποτελεσματικότητά της όταν καταντάει προνόμιο»³.

Παρατηρήσεις όπως οι παραπάνω έδωσαν αφορμή για μια σειρά «φιλελεύθερες» και «σοσιαλδημοκρατικές» ερμηνείες της Λούξεμπουργκ (βλ. σημείωση 1 της σελίδας 147). Όμως όσο η αφοσίωσή της στη δημοκρατία δεν είναι αναρχικής προέλευσης, άλλο τόσο δεν είναι φιλελεύθερης. Το αί-

1. Ρωσική Επανάσταση, ελλ. μτφ., Αθήνα «Ύψιλον βιβλία» 1980³, σ. 73.

2. όπ. π., σ. 68.

3. όπ. π., σ. 69-70.

τημα της είναι να παραμείνει θεσμικά ανοιχτή η δυνατότητα της κριτικής εντός της δικτατορίας του προλεταριάτου. Εντοπίζει το λάθος του Λένιν και του Τρότσκι στη σιωπηρή παραδοχή τους ότι «ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός είναι κάτι για το οποίο μια έτοιμη φόρμουλα βρίσκεται στην τσέπη του επαναστατικού κόμματος, και το μόνο που χρειάζεται είναι να εφαρμοστεί δυναμικά στην πράξη»¹. Έτσι το πρόβλημα που θέτει απέναντι στον Λένιν και στον Τρότσκι είναι, στην ουσία, η μονοκομματική συγκέντρωση της εξουσίας που οδηγεί στο θάνατο του πλουραλισμού μέσα στη δικτατορία του προλεταριάτου. Αντίθετα με τη σοσιαλδημοκρατία δεν αρνείται ότι ένα νέο θεσμικό σύστημα είναι απαραίτητο, με το οποίο το προλεταριάτο θα ασκεί την εξουσία. Προειδοποιεί όμως ότι αυτό το θεσμικό σύστημα, η δημοκρατία των σοβιέτ, να καταπνίγει τις δημοκρατικές ελευθερίες. Γιατί ο πολιτικός και κοινωνικός αποκλεισμός των μαζών παραμορφώνει τη λειτουργία των ιδίων των νέων θεσμών της σοβιετικής δημοκρατίας: «Με την κατάπιση της πολιτικής ζωής σ' ολόκληρη τη χώρα παραλύει σιγά-σιγά η ζωή και στα ίδια τα σοβιέτ». Περιστεύεται η δημοκρατική λειτουργία τους και τα κέντρα εξουσίας μεταφέρονται από τα εκλεγμένα όργανα στους μηχανισμούς του κόμματος: «δικτατορία, στα σύγυρα, αλλά όχι δικτατορία του προλεταριάτου παρά μόνο δικτατορία μιας φούχτας πολιτικών, δηλαδή δικτατορία με την αστική έννοια, με την έννοια του νόμου των Γιακωβίνων»².

Η κριτική της Λούξεμπουργκ δεν απέρρεε από ουτοπιστική αφοσίωση σε μια καθολική δημοκρατική αρχή, ούτε από αδυναμία να αντιληφθεί ότι οι ανηχαιότητες του παρόντος δεν επέτρεπαν την εφαρμογή αρχών του μέλλοντος, όπως την κατηγορεί ο Λούκας³. Αντίθετα ρητά αναγνώριζε ότι οι εξαιρετικές δυσκολίες μιας απομονωμένης νεαρής σοσιαλιστικής χώρας, περικυκλωμένης από εχθρικές δυνάμεις και απειλούμενης σοβαρά από τις αντεπαναστατικές δυνάμεις, ήταν αδύνατο να μην παραμορφώσουν τη σοσιαλιστική πολιτική. Όμως ταυτόχρονα εκείνο το οποίο προειδοποιούσε ήταν ο ορατός κίνδυνος να καταστεί η «ανάγκη» θεωρητική αρχή:

«Ο κίνδυνος αρχίζει από τη στιγμή που μεταβάλλοντας την ανάγκη σε αρετή, αποκρυσταλλώνουν θεωρητικά την αναγκαστική ...τακτι-

1. *όπ. π.*, σ. 70.

2. *όπ. π.*, σ. 73.

3. Σε δυο άρθρα που γράφει, τον Ιανουάριο του 1921 και τον Ιανουάριο του 1922 (περιλαμβάνονται στο *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση*), παρέχει την καλύτερη αξιολόγηση της περιόδου για τη Ρ.Λ. Παραταύτα, όταν ασχολείται με τις απόψεις της για τη Ρωσική επανάσταση, η κριτική του δεν αποφεύγει την μεροληψία κι ενίοτε αντιφάσεις (βλ. επ' αυτού *Gerag*, *όπ. π.*, σ.σ. 174-93).

κή τους και θέλουν να την επιβάλλουν στο διεθνές προλεταριάτο σαν αξιωμαίμητο πρότυπο σοσιαλιστικής τακτικής»¹. Αυτό δεν ήταν ένα από τα «λάθη» της. Με μαρξιστική διορατικότητα αντιλήφθηκε τον κίνδυνο να μετασχηματισθεί η σοβιετική δημοκρατία σε σύστημα ταξικού νόμου εκεί όπου η αλλοτρίωση της εξουσίας από τις μάζες δεν αντιμετωπίζεται ως αναγκαιότητα που επέβαλαν οι έκτακτες συνθήκες, αλλά θεωρητικοποιείται σε σύστημα διακυβέρνησης και πρότυπο σοσιαλιστικής εξουσίας.

Δεν είναι μέσα στους στόχους του παρόντος να συζητηθεί το τεράστιο πρόβλημα των αιτιών του εκφυλισμού της σοβιετικής δημοκρατίας και της ανάδυσης του σταλινισμού. Όμως ακόμη κι όταν αναγνωρίσει κανείς ότι οι έκτακτες συνθήκες ανάγκασαν τους ηγέτες της Οκτωβριανής επανάστασης να υιοθετήσουν αυταρχικά μέτρα, παραμένει ανοιχτό το ζήτημα ότι, χωρίς αναγνώριση του γεγονότος ότι τα μέτρα αυτά αποτελούν συμβασμούς και χωρίς πρόβλεψη για εναλλακτικές μορφές πολιτικής έκφρασης μέσα στη δικτατορία του προλεταριάτου, όλη η συζήτηση περί σοσιαλιστικής δημοκρατίας παραμένει κενό γράμμα. Πάνω σ' αυτό κρίνεται ιστορικά η παρέμβαση της Ρόζας Λούξεμπουργκ. Η ίδια δεν είχε να προτείνει λύσεις. Δεν πρότεινε κανένα εναλλακτικό πρότυπο για το πώς πρέπει να ασκείται η εξουσία στη σοσιαλιστική επανάσταση. Άλλωστε αυτή θα ήταν η πρώτη που θα ισχυριζόταν ότι η ανάδειξή του είναι δυνατή μόνο μέσα σε συνθήκες πάλης και επαναστατικής ευαισθησίας των μαζών. Όμως η μαρξιστική κριτική της έθεσε το τεράστιο ζήτημα: η σοσιαλιστική εξουσία χωρίς δημοκρατία δεν είναι δυνατή.

Όχι πως η Λούξεμπουργκ είχε πάντα δίκιο όταν διαφωνούσε με το Λένιν. Όχι πως η *Ρωσική Επανάσταση* δεν έχει όρια και αδυναμίες. Σ' αυτό το φυλλάδιο, κάνει κριτική στο Λένιν πάνω σε μια σειρά από επιμέρους θέματα: την αγροτική πολιτική του, το θέμα των εθνοτήτων, τη διάλυση της Συντακτικής Συνέλευσης, το θέμα της καθολικής ψήφου, των πολιτικών ελευθεριών και της ανάδυσης μονοκομματικής κυβέρνησης μετά τη συνθήκη Brest-Litovsk με τη Γερμανία το 1918. Σε μερικά από αυτά φέρεται να άλλαξε γνώμη². Όμως ανεξάρτητα από τη βαρύτητα των επιμέρους επιχειρημάτων της η ουσία της κριτικής της και η πολιτική εκτίμηση από την οποία ξεκινούσε παραμένει επαναστατική και μοναδικά επίκαιρη.

1. *ό.π.*, σ. 80, υπογράμμιση δική μου.

2. Ο Nettl (*ό.π.*, τομ. 2, σσ. 703, 717-19) της αποδίδει, αν και με δισταγμό, ότι άλλαξε γνώμη πάνω στο θέμα της διάλυσης της Συντακτικής Συνέλευσης. Πάντως το σίγουρο είναι ότι στα κείμενα που έγραψε κατά τη διάρκεια της Γερμανικής εξέγερσης, μεταξύ Νοεμβρ. 1918 και Ιανουαρ. 1919 (π.χ. «Τί είναι και τί θέλει ο Σπάρτακος»), τάσσεται ανεπιφύλακτα υπέρ της διάλυσης των «αστικών θεσμών» συμπεριλαμβανομένης της Συντακτικής Συνέλευσης.

Εβδομήντα χρόνια μετά τη δολοφονία της, η ιστορία φαίνεται να διακινείται δραματικά τη Λούξεμπουργκ και απέναντι στον Κάουτσκι και απέναντι στο Λένιν. Πουθενά όπου υιοθετήθηκε ο δρόμος του Κάουτσκι —ο ειρηνικός, κοινοβουλευτικός, δημοκρατικός δρόμος για το σοσιαλισμό— δεν επιτεύχθηκε ο σοσιαλισμός. Αλλά και το καθεστώς που ξεκίνησε ο Λένιν ως την πρώτη ιστορική μορφή της σοσιαλιστικής δημοκρατίας σύντομα εκφυλίστηκε σε νέα μορφή ταξικού νόμου και αποκλεισμού. Ίσως πίσω απ' αυτή τη διπλή ήττα του σοσιαλιστικού κινήματος βρίσκεται μια και μοναδική αλήθεια: Η δημοκρατία από μόνη της δεν οδηγεί στο σοσιαλισμό, αλλά και χωρίς δημοκρατία καταστρέφεται ό,τι έχει σχέση με το σοσιαλισμό. Μόνο με τη δημοκρατία δεν μπορεί κανείς να ανατρέψει τους ηγεμονικούς συσχετισμούς και να μετασχηματίσει την εξουσία προς την κατεύθυνση της αταξικής κοινωνίας. Αλλά χωρίς δημοκρατία σύντομα θα χάσει και αυτό που νόμιζε ότι κέρδισε μέσα από οποιαδήποτε επαναστατική διαδικασία: μέσα από τα σπλάγχνα της επανάστασής του νέες μορφές εκμετάλλευσης και αποκλεισμού πρόκειται να γεννηθούν. Αυτό το δραματικό προμήνυμα έστειλε η Ρόζα Λούξεμπουργκ ως «μεγάλη πνευματική ηγέτις του προλεταριάτου», όπως την είχε ονομάσει ο Λούκατς, και ως «αετός» της επανάστασης, όπως την είχε ονομάσει ο Λένιν¹.

1. Βλ. τη χαρακτηριστική μαρτυρία του Nettl, *όπ. π.*, σ.σ. 792-3.